

УДК: 94 (477) «1917/1925»

ТАШКОВА Ю.К.,

Чорноморський державний університет ім. Петра Могили

Ташкова Юліана Костянтинівна (1985 р. н.). У 2007 р. закінчила факультет політичних наук Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Аспірантка кафедри історії ЧДУ ім. Петра Могили. Тема кандидатської дисертації – «*Елементи міфотворчості у формуванні ідеології комунізму українськими партіями (1917-1925 рр.)*».

ВСТАНОВЛЕННЯ ОДНОПАРТІЙНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ (1917-1925 РР.)

Часи української національно-демократичної революції позначилися існуванням значної кількості партій на політичній арені. Серед ідейного різноманіття значної підтримки набула ліворадикальна концепція державного розвитку. Останнє спричинило встановлення однопартійної системи і ліквідацію політичної опозиції в країні.

Времена украинской национально-демократической революции обозначились существованием значительного количества партий на политической арене. Среди идейного разнообразия значительную поддержку приобрела леворадикальная концепция государственного развития. Последнее вызвало установление однопартийной системы и ликвидацию политической оппозиции в стране.

The time of Ukrainian national-democratic revolution was the beginning of exist many political parties. The left-radical conception got great support among ideological variety of state development. It became the reason of establishment one-party regime and disappearing the political opposition in the country.

Історія становлення молоді української держави в першій чверті ХХ ст. подає нам ліворадикальний варіант політичного і соціального розвитку, під час втілення якого на політичній арені за допомогою адміністративного ресурсу і насильницьких методів залишилась одна комуністична партія, ставлениця Москви (з-поміж, принаймні, трьох українських націонал-комуністичного спрямування). Відповідно, постає інтерес як сучасних політичних діячів, так і науковців-істориків до процесів виникнення, становлення і ліквідації українських політичних партій у 20-х рр. ХХ ст. Тому актуальність наукової розробки даної тематики є незаперечною через можливість вивчення здобутків і прорахунків партійної діяльності і міжпартійної боротьби.

З набуттям Україною незалежності в наукових колах з'явився посилений інтерес до політичної історії нашої країни. Всі дослідження з даної

теми можна розділити на два напрямки: перший полягає в тому, що встановлення однопартійної системи одразу було метою більшовиків, до якої вони наполегливо йшли. Так, С. Кульчицький [1], ставлячи питання становлення тоталітарної держави, подає різні причини зникнення з політичного поля націонал-комуністичних партій, наприклад: боротьбисти були вимушені самоліквідуватися через умілу тактичну роботу більшовиків та за сприяння лідерів УКП(б) В. Блакитного, О. Шумського, Г. Гринька, П. Любченка та інших, «яким були обіцяні високі урядові посади». УКП, за С. Кульчицьким, – незначна партія, що складалася з «лідерів», яка хоч і виступала із заявами про відмінність власного політичного курсу від більшовицького, проте «плазувала перед офіційними особами» та саморозпустилася [2].

О. Бриндак вважає, що перехід до системи домінуючої партії початку 20-х років, а потім і

монопартійності, був «запрограмований перемогою в міжпартійній боротьбі найбільш непримиримої політичної сили – тоталітарної партії більшовиків, яка здійснювала інтеграцію шляхом розколу суспільства та знищення однієї з його частин» [3].

Другий напрям свідчить на користь того, що перемога більшовиків окреслилась в ході міжпартійної боротьби, а не поставала політичною метою з самого початку приходу їх до влади. Так, Є. Гімпельсон вважав, що однопартійність виникла в ході подій, коли більшість інших партій підтримали рухи проти більшовиків, що дало змогу КП(б)У та РКП(б) застосовувати проти них репресивні заходи [4]. Пізніше в монографії [5] дослідник робить висновки, що більшовики, спираючись на значну підтримку населення після 1921 р. та адміністративний ресурс, перестали рахуватися з опозиційними партіями і до 1922 р. перейшли до репресивних методів боротьби з політичними опонентами. Л. Овруцький [6] також вважає, що політичні умови в Росії склалися таким чином, що вимагали від цих партій відмовитися від збройної боротьби проти більшовиків заради існування радянської влади, чим і скористалася РКП(б). А О. Любовець говорить, що, «будучи комуністами за переконанням, боротьбисти, зокрема, не могли не виконати рішення Комінтерну про їх неприйняття, який розглядав бажання створити другу паралельну партію як спробу розколоти ряди трудящих». До того ж, на її думку, «цьому сприяло і переконання в недоцільності для революції розпорошування комуністичних сил в Україні та необхідності створення єдиної Комуністичної партії» [7]. Саме тому, за О. Любовець, партія не продовжила боротьбу за власне існування і поставила інтереси комуністичної революції вище національних потреб України, чим і дала можливість РКП(б) скористатися ситуацією.

На думку автора цієї статті, ідеологія марксизму передбачає існування єдиного політичного центру як безпосередньої умови розбудови комуністичного суспільства. А демократія трудящих розуміється нею як свобода діяти в заданих рамках, тоді як останні встановлює саме центр. Тому, більш вірогідним здається, що більшовики одразу при захопленні влади планували залишити її в єдиних руках.

Разом з тим, при розгляді причин ліквідації опозиційних партій більшовиками, можна виділити дещо інший підхід, а саме: існування легального комуністичного центру в Україні (КП(б)У – зрусифікована за складом і характером політики) та паралельна присутність декількох українських комуністичних партій (УКП(б), УПЛСР(б), УКП) створює умови для уніфікації комуністичних сил взагалі. Тому мета даного дослідження – підтвердити висунуте припущення шляхом наведення низки причин, що сприяли встановленню монопартійного режиму в Радянській Україні.

Лютнева революція 1917 р. остаточно зруйнувала стару політичну систему Російської імперії, що

створило сприятливі умови для розвитку багатопартійності в усіх регіонах країни, зокрема й в Україні. На середину 1917 р. оформився практично весь партійний спектр, який представляв інтереси різних прошарків населення. Найчисельніший шар – селянство – представляла УПСР, основною програмною засадою якої був розподіл поміщицьких земель. Пристосовуючись до вимог революції і прагнучи вирішити національні і соціальні питання, УПСР всередині зазнала «полівіння» поглядів на їх вирішення. У листопаді 1917 р. на III з'їзді партії виокремилась ліва течія, яку не влаштовувала соціальна політика Центральної Ради, зокрема вирішення аграрного питання. З 23 лютого 1918 р. ліва течія УПСР почала видавати власний друкований орган «Боротьба», щоб донести до громадськості існування розбіжностей з центральною течією, наголошуючи, що «буде боротися з більшовицькою владою не багнетом, а організаційним шляхом» [8]. У травні 1918 р. на IV з'їзді партії ліве крило повністю відокремилось. Очоливши більшість новообраної ЦК партії, вони проголосили розпуск УПСР, нову реєстрацію членів, зрозуміло, з новою платформою, та перехід партії на нелегальне становище.

В умовах революції УПСР за поглядами наближається до більшовицьких, визнаючи необхідність диктатури пролетаріату у вигляді Рад робітничих і селянських депутатів, та бере гасло «Вся влада Радам». Разом з тим, були і відмінності. Боротьбисти вважали, що Україна переживає власну революцію, окрему від російської, яка, окрім соціального, покликана вирішити ще й національне питання на чолі з власним комуністичним центром, ядром якого і є їх партія. Також, вони стояли на федеративних засадах – Україна бачилась членом Всесвітньої Федерації Соціалістичних Республік, де федеративні держави мусили мати повну автономію у справах внутрішньої політики. Саме для цього і необхідним було визнання української мови державною і створення власної Червоної Армії [9].

Під час Гетьманату П. Скоропадського партія допомагала більшовикам організовувати підпілля і повстання; всередині партія зазнавала поглиблення розколу між «лівим ЦК» та центральною течією. З приходом до влади Директорії УНР ліві з УПСР зайняли невизначену позицію. З одного боку, вони підтримували збройні виступи більшовиків і критикували уряд, а з іншого, були не проти утворення на основі блоку лівих партій організаційного центру, який протистояв би пробільшовицькому Тимчасовому робітничо-селянському уряду.

У березні 1919 р. партія зазнала чергового розколу: ліві висловилися за повну підтримку радянської влади і утворили власну партію – УПСР (комуністів). Газета «Боротьба» стала центральним друкованим органом нової партії, завдяки чому за партійцями закріпилася назва «боротьбисти». На чолі партії стали Г. Гринько, В. Блакитний, П. Любченко, Г. Михайличенко, О. Шумський.

Взявши участь у виборах до III-го з'їзду Рад (березень 1919 р.), УПСР (комуністів-боротьбистів) здобула 15,6 % голосів [10], після чого разом з більшовиками сформували ВУЦВК на двопартійній основі. 12 травня 1919 р. ВУЦВК затвердив 3 боротьбистів наркоматами юстиції, фінансів і освіти УСРР, крім того 5 боротьбистів зайняли посади заступників наркомів. Також партія отримала можливість легально проводити партійну роботу, видавати пресу і працювати в урядових установах та Радах [11].

Відтепер УПСР (комуністів-боротьбистів) стояла на спільних засадах щодо розбудови комуністичного суспільства з більшовиками. Обидві партії виступали за націоналізацію землі, подальше осуспільнення засобів та продуктів виробництва, одержавлення всієї промисловості [12].

6 серпня 1919 р. ЦК УПСР (комуністів-боротьбистів) і ЦК УСДРП («незалежних лівих») ухвалили рішення про створення нової партії УКП (боротьбистів).

Наступною партією націонал-комуністичного руху є УПЛСР (борбистів). Оскільки остання виділилась з середовища російських есерів, національне питання для неї не було першочерговим, але таким, якому в умовах революції варто приділяти увагу. УПЛСР (борбистів) починає самостійне існування з березня 1919 р., коли під час II з'їзду УПЛСР ліве крило висловилося за співпрацю з радянською владою, прийнявши її платформу. Провідними діячами партії стали Є. Терлецький, В. Качинський, М. Алексєєв.

УПЛСР (борбистів) визнавала владу Рад в Україні, але на відміну від більшовиків, заперечувала диктатуру пролетаріату та виступала за владу трудового народу (робітників, селян, інтелігенції) як принцип побудови рад.

Партія борбистів також зазнала організаційного розколу в ті роки: ліва течія визнавала радянську владу та підтримувала більшовиків, права ж намагалася зберегти соціал-революційні традиції своєї партії.

У грудні 1919 р. в Москві пройшли переговори між РКП(б) та представниками боротьбистів і борбистів, наслідком яких стало створення Всеукраїнського фронту. До складу останнього увійшли три більшовики, боротьбист Г. Гринько і борбист Є. Терлецький. Партії зобов'язувалися припинити розпорошення сил єдиного революційного фронту, а також засуджувати всяку агітацію стосовно відокремлення української Червоної Армії від російської.

У світлі цих подій більшовики розгортають роботу таким чином, аби залучити до співпраці всі українські соціалістичні сили, які стояли на радянській платформі. Партії боротьбистів і борбистів активно відновлюють радянську владу в Україні. Я. Остапенко пояснює необхідність такого союзу партій наступними причинами: «по-перше, всі партійні сили потребували часу для зміцнення після тяжких та руйнівних років громадянської війни; по-друге, жодна з партій не

була спроможною самотужки впоратися з поставленим завданням розбудови радянської влади в Україні» [13]. Тому реальна ситуація вимагала спільних дій.

У той час, як «незалежні ліві» з боротьбистами у 1919 р. створювали УКП (боротьбистів), керівники другої правої частини УСДРП – «незалежних» (М. Ткаченко, А. Річицький) готували появу нової партії, яка б ґрунтувалася на ідеях комунізму і мала українське коріння [14]. 22-25 січня 1920 р. пройшов I установчий з'їзд УКП, що проголосив новостворену партію «єдиним виразником класового руху пролетаріату України» [15]. З самого початку виникнення УКП планувало підтримувати радянську владу.

Молодій партії складно було ефективно діяти в умовах, що постійно змінювалися. З'явився також феномен відчуженості і відходу народних мас від політики. Через постійно зростаюче збуження людей передусім цікавило вирішення першочергових матеріальних проблем, аніж абстрактних політичних питань. Кількість членів партій за прогнозами дослідників не перевищувало 3 тис. осіб у порівнянні з 53 тис. більшовиків.

У липні 1921 р. на пленумі ЦК УКП гостро окреслились протиріччя поглядів членів партії: щодо підтримки більшовиків і політики НЕПУ, що стало істотною перешкодою в роботі партії.

Вищерозглянуті націонал-комуністичні партії, які представляли найбільш значний прошарок українського населення – селянство, сповідували соціалістичну мрію, що повністю захопила маси. Як влучно висловився О.Бриндак, соціалізм для мас став універсальним гаслом революції. В Україні це гасло включало й національну ідею, й означало передачу землі і влади народові, українізацію останньої, національне визволення. Таке, а не абстрактне гасло соціалізму, було зрозумілим для загалу [16]. Тому ці партії мали підтримку населення, яке велику різницю між ними не бачало через подібність засад.

Безсумнівним постає той факт, що між більшовиками і українськими націонал-комуністами виникла конкурентна боротьба за місце провідного представника українського пролетаріату: більшовики створюють Робітничо-Селянський уряд на чолі з Х. Раковським, а боротьбисти в січні 1919 р. – Раду Головних Емісарів (що стала фактично паралельним урядом). Тільки от можливості такої конкуренції були нерівними, адже більшовики спиралися на військові сили та адміністративно-партійний апарат, тоді як боротьбисти – на підтримку селянства та військові загони, які входили до складу Червоної Армії.

Керівництво УПСР (комуністів-боротьбистів) добре розуміло ситуацію, що склалася, тому вдалося до наступних заходів. У першу чергу, вони намагалися заручитися підтримкою інших партій через залучення їх до Ради Головних Емісарів. Проте Бунд дав зрозуміти, що без більшовиків і проти них нічого робити не буде, а

УСДРП (незалежні) вважали боротьбистів селянською партією, що свідчило про відсутність розуміння між цими політичними силами на той час. Наступним кроком була спроба створити власну Червону Армію на основі збройних сил отамана Григор'єва. Водночас до Харкова була відправлена делегація боротьбистів на чолі з В. Блакитним для переговорів з Тимчасовим Робітничо-Селянським урядом, яку мала підтримувати ця армія. Наслідком переговорів було досягнення домовленостей з усіх найважливіших політичних питань і ухвала щодо входження боротьбистів до радянського уряду.

Подальші події показали, що цей договір був лише тактичним кроком більшовиків через значний вплив боротьбистів на селі та їх повстанську роботу. Після встановлення радянської влади ця угода залишилась лише домовленістю і до радянського уряду в якості посадової особи не потрапив жоден представник українських партій соціалістичного спрямування. На першому засіданні Центрального виконавчого комітету України 14 березня 1919 р. боротьбисти не отримали жодного місця.

Не задовольнивши боротьбистів участю в роботі уряду, більшовики змушені були піти з ними на співпрацю на рівні місцевих органів влади. Це було зумовлено, по-перше, підтримкою боротьбистів на селі, по-друге, нестачею власних кадрів. Так, була поширена практика існування спільних ревкомів і штабів. У великих містах до складу рад входили представники різних партій, де значну чисельну перевагу мали більшовики. Г. Михайличенко (депутат від боротьбистів), звітуючи про діяльність партійної фракції, зазначав, що всі справи більшовики (користуючись своєю більшістю) вирішують на своїх фракційних засіданнях і вже готові постанови дають на затвердження виконкому, а решта фракцій ухвалюють ці постанови без обговорення. Таким чином, всі інші партії фактично позбавлені можливості впливати на політику виконкому [17].

Через земельну політику уряду Х. Раковського, яка йшла у розрив з місцевими умовами, селами пішли хвилі антиурядових повстань. УСДРП (центральна течія) та УСДРП (незалежні) уклали між собою договір про спільну збройну боротьбу проти радянської влади. У таких умовах більшовики змушені були піти на розширення своєї бази і залучення до урядової діяльності деяких українських партій, зокрема і боротьбистів. Проте на всіх рівнях влади спостерігається протистояння між боротьбистами і більшовиками. Перші намагаються довести відірваність політики КП(б)У від місцевих умов, а другі, користуючись чисельною перевагою у всіх владних органах, блокують їх пропозиції та проекти декретів.

Аби зміцнити свої позиції, новостворена УКП(б) восени 1919 р. прагне визнання від III Комуністичного Інтернаціоналу. Через пануюче положення в Комінтерні РКП(б) ця місія

об'єктивно шансів на успіх не мала. Разом з тим, категоричну відмову боротьбисти також не отримали (в Україні стояла армія Денікіна, а боротьбисти забезпечували допомогу в організації повстань), формально питання залишилось відкритим, але відповідь більшовиків була зрозумілою. Вищезазначена причина також змусила більшовиків в грудні 1919 р. піти на переговори з УКП(б) стосовно створення спільного радянського уряду в Україні після її звільнення. Я. Остапенко вказує, що вже на початку 1920 р., незважаючи на військові перемоги, вимушеність співпраці більшовиків з боротьбистами була обумовлена скрутним становищем радянської влади в Україні, адже джерела свідчать про повну відсутність державного апарату в повітах, поширення бандитизму, вороже ставлення населення до комуністів тощо [18].

Важливою подією в Україні навесні 1920 р. стали вибори до рад, у яких взяли участь всі політичні сили, що існували легально на той час. Процес об'єднання партій комуністичного спрямування значно підвищував шанси на перемогу цих сил на виборах. Тому боротьбисти, як і боротьбисти уклали угоду про співпрацю з більшовиками. За цією угодою, списки партій мали складатися разом, а от виступати партії мусили на більшовицькій платформі. У такий спосіб більшовики показували народним масам, що українські партії визнають їх першість. До того ж КП(б)У поширювали під час виборів окремі листівки, чому слід голосувати саме за комуністів-більшовиків [19].

Щодо УКП, то її за подібним зразком до зникнення УКП(б) та УПЛСР(б) поглинула КП(б)У в 1925 р. На думку автора, така участь останньої націонал-комуністичної партії була неминучою, адже, по-перше, партія не змогла міцно закріпитися в повітах, по-друге, вона втрачала підтримку населення, по-третє, млява робота організацій УКП на місцях поживаловалась лише в разі прибуття лідерів партії з ЦК [20], по-четверте, КП(б)У, яка провела політику уніфікації комуністичних сил в Україні, навряд чи могла поіншому сприйняти появу ще одного претендента на представництво інтересів українського народу.

У цілому, в Україні КП(б)У як правляча партія встановлювала квоти представництва інших партій, що стояли на платформі радянської влади ВУЦВК. З часом таке «співробітництво» УКП(б), УПЛСР(б) з КП(б)У неминуче призводило до їх розколу та злиття з більшовицькою партією.

Підбиваючи підсумки, можна прослідкувати наступне: одночасно існують принаймні три комуністичні партії – УКП(б), УПЛСР(б), КП(б)У, які мають спільні засади та амбітні претензії на місце одноосібного представника українського пролетаріату. Незважаючи на конкуренцію за владу, спостерігаємо постійну міжпартійну співпрацю, яка проявлялась, по-перше, у спільній роботі місцевих органів (ревкоми і штаби), пізніше на рівні уряду; по-друге, спільне протистояння антиурядовим селянським

повстанням та армії Денікіна; по-третє, участь єдиним блоком комуністичних сил на виборах весною 1920 р. Не дивним постає той факт, що в очах народу (відчуженого і втомленого від політики) ці три партії, які тепер є основними політичними конкурентами за владу в Україні, особливо не відрізняються одна від одної. Боротьбисти і борбисти, беручи участь в роботі ревкомів на місцях, дають зрозуміти населенню, що вони підтримують встановлення радянської влади; беручи участь в роботі уряду, несуть офіційну відповідальність за впроваджену політику перед населенням; виступаючи з більшовиками єдиною силою на виборах, віддають останнім свої голоси. Все вище зазначене використовують більшовики і, таким чином, встановлюють диктатуру радянського режиму.

З огляду на всі факти, складається враження, що ліквідаційну кампанію націонал-комуністичної опозиції в Україні можна розглядати наступним

чином. Більшовики, прийшовши до влади, одразу планували встановити одноосібне правління. Проте через добре розуміння політичної (існування українських партій соціалістичного спрямування) і соціальної (реальна підтримка населенням цих партій, його протистояння радянській владі, відсутність в останніх кадрів) ситуації, більшовики йдуть на співпрацю з боротьбистами і борбистами. Останні, плекаючи мрію про самостійний від Росії економічний та військовий центри, вірять у можливість вплинути на погляди більшовиків стосовно України, разом працюючи на рівні уряду, що не вдалося. У періоді роботи УКП(б) та УПЛСР(б), а пізніше і УКП, можна виокремити наступні ключові моменти: перехід на підтримку радянської влади; поява думок про злиття з КП(б)У; розкол в партії; знищення партії та перехід частини її членів до КП(б)У. Таким чином відбувається уніфікація комуністичних сил України і встановлення однопартійного режиму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). – К.: Основи. – 1996. – 396 с.
2. Там само. – С. 245.
3. Бриндак О. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис. ... кан. іст. наук. – Одеса, 1998. – 18 с.
4. Гимпельсон Е. Путь к однопартийной диктатуре // Отечественная история. – 1994. – № 4-5. – С. 94-110.
5. Гимпельсон Е. Формирование советской политической системы. 1917-1923 гг. – М.: Наука, 1995. – 237 с.
6. Овруцкий Л. Пасынки революции // Родина. – 1990. – № 3. – С. 61-71.
7. Любовець О. Боротьбисти і більшовики: співпраця та протиборство // Історія України. – 2000. – № 40. – С. 7.
8. Полушкина В. К вопросу об отношении большевиков к левым мелкобуржуазным партиям и группам в Украине (1919-1920 гг.) // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и в гражданской войне. – М.: Наука, 1980. – С. 32.
9. Малашко А. К вопросу об оформлении однопартийной системы в СССР. – Минск: Изд-во Белор. гос. ун-та, 1969. – С. 8-10.
10. Калмакан І., Бриндак О. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті: дослідження. – Одеса: Астропринт, 1997. – С. 73.
11. Бриндак О. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття. – Одеса: Астропринт, 1998. – С. 95.
12. Калмакан І., Бриндак О. Вказ. праця. – С. 11.
13. Остапенко Я. Ліквідація більшовиками опозиційних політичних партій в Україні (1920-1925 рр.): Дис. ... кан. іст. наук. – Дніпродзержинськ, 2000. – С. 45.
14. Курас І. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство української соціал-демократичної партії). – К.: Політвидав. України, 1986. – С. 133.
15. Там само. – С. 133.
16. Бриндак О. Вказ. праця. – С. 43.
17. Любовець О. Вказ. праця. – С. 6.
18. Остапенко Я. Вказ. праця. – С. 63.
19. Там само. – С. 66.
20. Там само. – С. 166.

Рецензент – д.і.н., проф. Ю.В. Котляр.
Надійшла до редколегії 20.11.2008 р.